

PARK DWORSKI W ZALESIU, OBECNIE W RZESZOWIE – HISTORIA I STAN WSPÓŁCZESNY

MANOR PARK IN ZALESIE, NOWADAYS IN RZESZÓW – HISTORY AND THE CURRENT STATE

Ewa Stompor-Chrzan

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy,
Zakład Architektury Krajobrazu

Celem artykułu jest przedstawienie wiarygodnego opisu założenia dworsko-parkowego w Zalesiu. W skład tego założenia wchodził m.in. ogród pierwszy przy dworze z XVIII wieku oraz ogród drugi założony pod koniec XIX wieku, zlokalizowany na północ od dworu. Zasób wiadomości o kompozycji ogrodowo-przestrzennej z lat 30. XX w. oparto na korespondencjach: Romana Gumińskiego (ostatniego właściciela Zalesia) z autorką i prof. Stefana Gumińskiego (brata Romana) z dr Izabelą Miczyńską (byłym pracownikiem naukowo-dydaktycznym Akademii Rolniczej w Krakowie) oraz na szkicu parku autorstwa Stefana Gumińskiego. Pozyskane informacje stanowią źródło badawcze umożliwiające odtworzenie pierwotnego wizerunku parku zlokalizowanego na Zalesiu, w jednej z dzielnic Rzeszowa. Mogą one też być przydatne przy rewaloryzacji parku.

Słowa kluczowe: *zabytkowe ogrody, park na Zalesiu w Rzeszowie, układ kompozycyjny ogrodów*

The purpose of the article is to show the reliable description of the manor park in Zalesie. In this area were included inter alia: the first garden by the manor, from the 18th century and the second garden, set up at the end of 19th century, located to the north of the manor house. The information about the composition of the area from the 1930s, are based on exchange of letters between: Roman Gumiński (the last private owner of Zalesie) and the author; prof. Stefan Gumiński (Roman's brother) and Ph. D. Izabela Miczyńska (the former employee of Agriculture Academy in Kraków). Important source was also the sketch of the park by Stefan Gumiński. Collected information is the research source, which help to recreate the original image of the park, located in Zalesie, in one of the districts of Rzeszów. They could be also useful by the revalorization of the park.

Key words: *historical gardens, park in Zalesie in Rzeszów, composition of the garden*

Wstęp

Zabytkowe założenia dworsko-parkowe stanowią integralny element polskiego krajobrazu, wpisując się w cenne wartości dziedzictwa kulturowego. Po II wojnie światowej, przez ponad 70 lat, dwory pozostające bez odpowiedniej opieki ulegały dewastacji popadając w ruinę, natomiast w parkach postępowała degradacja zarówno drzewostanu jak i kompozycji przestrzennej. W wyniku wieloletnich zaniedbań zarówno dwory jak i otaczające je parki znikają ze świadomości społecznej i stają się miejscem zapomnianym zarówno na płaszczyźnie historyczno-krajobrazowej jak i społeczno-kulturowej (Wójcik i Gajdek 2016: 52, 64).

Przykładem takiego zespołu jest założenie dworsko-parkowe na Zalesiu w Rzeszowie wpisane do rejestru zabytków województwa podkarpackiego, nr A-1007 z dnia 11.10.1978 r. (Gajdek i in. 2016: 176). Obecny stan dworu jest dobry, natomiast parku zły, który z biegiem lat tracił swój pierwotny charakter i funkcję.

W dostępnych materiałach źródłowych dotyczących układu kompozycyjnego zaleskiego parku, występują istotne luki lub błędne informacje m.in. Chałupski (1979: 161); Wójcik i Gajdek (2016: 55-59); Gajdek i in. (2016).

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie wiarygodnego opisu założenia dworsko-parkowego w Zalesiu. Dysponując cennymi informacjami przekazanymi od potomków z rodziny Gumińskich w zakresie układu kompozycji parkowej ogrodu pierwszego przy dworze oraz ogrodu drugiego założonego za potokiem Młynówka (obecnie potok Matysówka), autorka podjęła się odtworzenia faktycznego wizerunku parku z lat 30. XX w. Materiały stanowiące opis pierwszego i drugiego ogrodu w Zalesiu pochodzą z korespondencji: Romana Gumińskiego (ostatniego właściciela Zalesia) z autorką niniejszej pracy (2005) i prof. Stefana Gumińskiego (brata Romana) z dr Izabelą Micyńską (byłym pracownikiem naukowo-dydaktycznym Akademii Rolniczej w Krakowie) (1987). Opisy porównano ze szkicem parku wykonanym przez Stefana Gumińskiego (2003). Uzupełnieniem wizerunku ogrodów są fotografie rodzinne ze zbiorów Gumińskich.

Historia wsi Zalesie – zarys stanu posiadania

Zalesie było jedną z najstarszych osad w rejonie Rzeszowa. Potwierdzają to odkryte ślady cmentarzyska z epoki brązu (p.n.e.) i okresu rzymskiego (n.e.). To ostatnie cmentarzysko okazało się bogatym zespołem grobowym ciałopalnym, jamowym zawierającym kompletne wyposażenie wojownika z drugiej połowy II wieku n.e. (Czopek 1994: 22).

W okresie wczesnego średniowiecza Zalesie należało do Rusi Czerwonej, w której funkcjonowały jednostki terytorialne tzw. włości – kręgi administracyjne (*districtus* lub powiat). W tym czasie Zalesie, jako zamożna i dobrze zagospodarowana wieś, stanowiło jedną z większych siedzib włości (Malak 1996: 14; Kiryk i Mateszew 1973: 14). Po zajęciu ziemi sanockiej przez Kazimierza Wielkiego, Zalesie zostało przyłączone na stałe do terytorium polskiego w 1345 r. (Marcinowski 2003: 15). Zastana przez króla włość zaleska zachowała swoją odrębność do 1424 r., po czym została wcielona do włości tyczyńskiej inaczej nazywanej „państwem tyczyńskim” (Malak 1996: 15).

Początkowo wieś, wchodząca w skład dominium tyczyńskiego, należała do dóbr królewskich (Malak 1997: 27), później poprzez dziedziczenie i małżeństwa, Zalesie przechodziło w posiadanie rodów: Pileckich (1423-1585) (Malczewski 1989:

132), Kostków (1585-1646), później dobra tyczyńskie wraz z Zalesiem przekazane zostały testamentem od Zofii Katarzyny Plemięckiej (wdowy po M.R. Kostce) Michałowi Działyńskiemu (1646-1670) (Gliwa 2011: 963). Kolejnymi właścicielami byli Branicy (1670-1808) (Malak 1997: 34-35), Potoccy – Feliks i Jan (1808-1822) (Malak 1996: 47), a następnie Wodziccy – Piotr, Józef i Aleksander (1822-1831) (Malczewski 1989: 134).

Na początku XIX w. dobra tyczyńskie uległy uszczupleniu. Włość zaleską nabył Józef de Boksa Radoszewski (1831-1848) a od 1848 r. posiadał ją Konstanty Nowaczyński (Świeboda 1998: 134).

Od 1853 r. Zalesie należało do rodziny Gumińskich herbu Rola (tab. 1). Pierwszym właścicielem z tego rodu był Jan Gumiński, uprzednio właściciel majątku Kielków, w powiecie mieleckim. W 1852 r. poślubił on w Zalesiu Jadwigę Nowaczyńską (Akta Stanu Cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Słocinie). Jednak fakt ten nie uczynił go prawnym właścicielem Zalesia, gdyż ze strony rodziny żony, istnieli jeszcze inni spadkobiercy. W związku z zaistniałą sytuacją Jan Gumiński sprzedał swój majątek w Kielkowie (Akta Sądu Obwodowego w Rzeszowie „Gumiński Johann” – Kontrakt kupna i sprzedaży majątku Kielków 1853 r.), a za otrzymane pieniądze odkupił w 1853 r. od Nowaczyńskich: Zalesie wraz z Matysówką, folwarkiem w Czekażu i z Przylaskiem, powiększając majątek o Hermanową (Akta Sądu Obwodowego w Rzeszowie „Gumiński Johann” – Kontrakt kupna i sprzedaży Zalesia 1853 r.).

Po śmierci Jana (1856 r.) właścicielem Zalesia i pozostałych ziem został jego syn Ignacy, natomiast folwark w Czekażu otrzymała córka Wanda. Z uwagi na małoletnie dzieci, majątkiem zarządzali kolejno: Konstanty Nowaczyński i Wacław Jabłoński. Po osiągnięciu pełnoletniości majątkiem zarządzał Ignacy wprowadzając nowości w rolnictwie m.in. był prekursorem melioracji łąk. Również jego żona, Bronisława z d. Nadachowska (ślub w 1874 r.) w pamięci mieszkańców Zalesia uchodziła za życzliwą i pomagającą ludziom. Była również inicjatorką założenia drugiego ogrodu (obecny park) (Samuel Gumiński 2005).

Po wczesnej śmierci Ignacego Gumińskiego (1896 r.), majątek odziedziczył jego syn – Jan Ewangelista (Marcinowski 2003: 17). W okresie jego niepełnoletności, majątkiem w Zalesiu (około 450 ha gruntów ornych i łąk oraz około 250 ha lasu) (Gumiński 1992: 58), zarządzali prawni opiekunowie. Z wykształcenia był rolnikiem. W latach 1901-1904 studiował na Studium Rolniczym UJ, a następnie w Instytucie Agronomicznym w Halle (1904-1906). Po objęciu majątku (1909 r.), kontynuował po ojcu nowoczesne rolnictwo, modernizując swoje gospodarstwo poprzez wprowadzanie nowych metod uprawy, zakupując maszyny rolnicze oraz przeprowadzając meliorację pól i łąk. Był też aktywnym działaczem organizacji rolniczych (przewodniczący Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego, prezes Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego w Krakowie, prezes Małopolskiego Syndykatu Rolniczego). W 1919 r. Gumiński połączył Kółka Rolnicze z Krakowskim Towarzystwem Rolniczym tworząc Małopolskie Towarzystwo Rolnicze w Krakowie. Pracował również w spółdzielczości rolniczej powiatu rzeszowskiego (Gross i Guranowski 1960: 145-146; Gumiński 1992: 57-58). Pozostawił trzech synów: Kazimierza (prof. chemii UJ w Krakowie – założyciel pierwszej Katedry Chemii Teoretycznej w Polsce), Stefana (prof. botanik UW we Wrocławiu) i Jana Romana (Gumiński 1992: 58-59).

Tab. 1. Rodzina Gumińskich – właściciele Zalesia

Właściciele Zalesia		Lata własności	Żony		Potomkowie	
Jan Gumiński* 1821-1856		1853-1856		Jadwiga Nowaczyńska** c. Wincenci de Boxa h. Radoszewskiej h. Przyjacieli (1832-1863)		Ignacy* (1853 - 1896)
	Wanda*					
Ignacy Gumiński* 1853-1896		1856-1896		Bronisława Nadachowska* (1856-1926)		Maria* (1876 – 1898)
	Jan* (1883 – 1938)					
Jan Gumiński** 1883-1938		1906-1938		Konstancja Makomska** h. Bolesław (1880 – 1961)		Kazimierz** (1908 – 1983)
				Stefan*** (1913 – 2005)		
Roman*** 1920-2014		1938-1944		Natalia Jędrzejowicz*** h. Jędrzejowicz (1918 – 2011)		Roman*** (1920 – 2014)
				Bez potomków		

Źródła fotografii:

*zbiory Samuela Gumińskiego

**zbiory Muzeum Okręgowego w Rzeszowie

*** zbiory Muzeum URZ

Ostatnim spadkobiercą a zarazem właścicielem dóbr w Zalesiu został najmłodszy syn Jana – Roman. Po śmierci administratora majątku w 1939 r. przejął kierowanie gospodarstwem kontynuując tradycję ojca i dziadka. W czasie II wojny światowej był członkiem AK – szefem konspiracyjnej organizacji ziemian „Uprawa”, następnie przemianowanej na „Tarcza”. Aresztowany w 1945 r. spędził kilka tygodni w więzieniu UB. Wiosną 1945 r. po opuszczeniu więzienia zmuszony był ukrywać się, po czym opuścił kraj i przedostał się na Zachód do II Korpusu Gen. Andersa we Włoszech. W latach 1947-1951 studiował chemię i fizykę doświadczalną na The National University of Ireland.

W 1957 r. Roman poślubił w Anglii Natalię Jędrzejowicz. Pracował w Europejskim Instytucie Doświadczalnym międzynarodowej firmy ALCAN, a jako wybitny specjalista różnych dziedzin technologii, często podróżował służbowo do fabryk zlokalizowanych na wszystkich kontynentach. Doceniając jego umiejętności zawodowe, powierzono mu wysokie stanowiska w Europejskim Ośrodku Doświadczalnym i w Zarządzie Głównym firmy ALCAN w Montrealu. Po przejściu Romana na emeryturę, wraz z żoną powrócili do Anglii, do Londynu gdzie udzielali się czynnie w polskich organizacjach społecznych (Gumiński 1992: 59-60). Roman zmarł w 2014 r., a jego żona Natalia w 2011 r. W 2015 r. zostali pochowani w rodzinnym grobowcu na Zalesiu.

W roku 1944 majątek Gumińskich przeszedł na własność Skarbu Państwa a grunty zostały rozparcelowane. Po wojnie do 1977 r., Zalesie było samodzielną wsią, której podporządkowanie w strukturze administracyjnej kraju było różne (kolejno wchodziło w skład: Gminy Zbiorowej Słocina, Gromadzkiej Rady Narodowej i Gminy Tyczyn).

W 1977 r. całą wieś Zalesie włączono do Rzeszowa, nadając jej status miejskiego osiedla. Duży areal zajmuje zabudowa domków jednorodzinnych tzw. Osiedle „Zimowit”, w nawiązaniu do rosnącego tu *Colchicum autumnale* – zimowita jesiennego (Marcinowski 2003: 69).

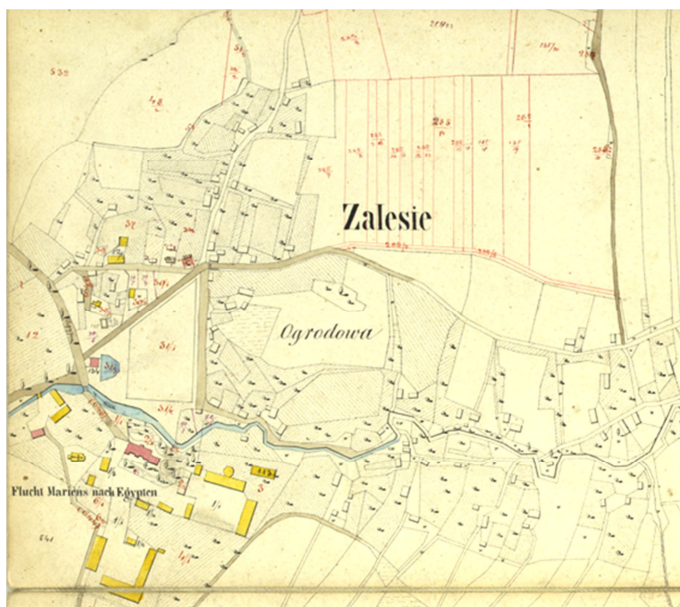
Na początku lat 70. XX w., na obszarze zabudowań folwarcznych Zalesia, rozpoczęto budowę obiektów dla Młodzieżowego Domu Oświaty ZMW. W trakcie realizacji inwestycji zmieniono decyzję co do przeznaczenia budynków, uwzględniając potrzeby wyższej uczelni rolniczej (Marcinowski 2003: 59-60). Od 1973 r. znajduje się tu zespół budynków uczelnianych, początkowo Akademii Rolniczej w Krakowie, a obecnie Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Założenie dworsko-parkowe z końca XIX i z pierwszej połowy XX w.

Na planie katastralnym z 1875 r. (ryc. 1) obecny park w Zalesiu nie istnieje, gdyż został on założony parę lat później na terenie położonym na północ od dworu i potoku Młynówka (obecnie Matysówka). Na obszarze tym, kształtem zbliżonym do trójkąta i ograniczonym lokalnymi drogami, zaznaczone są parcele o następujących oznaczeniach: 31/1, 31/2 i 31/3. Według protokołu parcelowego (Protokół parcelowy Zalesia 1895-1950) – działka 1 była rolą kl. II, działka 2 – pastwiskiem kl. III, a działka 3 – to moczar, tzw. bagno.

Na południe od wymienionych parcel, na lewym brzegu potoku, położony był dwór otoczony założeniem ogrodowym, za którym usytuowane były zabudowania gospodarcze. Według historyka sztuki Samuela Gumińskiego (bratanka Romana Gumińskiego) dwór był drewniany i pochodził prawdopodobnie z XVIII wieku, natomiast na katastrze obiekt ten zaznaczony jest jako murowany. Elewacja fronto-

wa dworu położonego we wnętrzu ogrodu, skierowana była na południe, a na wschód od niego rozciągało się przedłużenie pierwszego ogrodu (wg Samuela Gumińskiego i Romana Gumińskiego – tak nazywano pierwszy park). Na planie widoczne są spacerowe ścieżki o swobodnej, płynnej linii i nasadzenia roślin drzewiastych, wśród których dominowały klony polne. Ogród założony był przypuszczalnie w XVIII wieku, ale nie jest znany planista – ogrodnik, którego wspominała-by rodzina Gumińskich (R. Gumiński 2005). W północno-wschodniej stronie ogród przechodził w sad.

Ryc. 1. Zalesie, plan katastralny (1875) (Archiwum Państwowe w Rzeszowie)

Ryc. 2. Gumno – stodoły, kierat – lata 40. XX w. (zbiory Samuela Gumińskiego)

Na wschód od dworu i na południe od sadu rozlokowane były drewniane zabudowania folwarczne (ryc. 1) o następującym składzie: stodoły (6), magazyn narzędzi rolniczych (9), spichlerz (4), dom ogrodnika (5), kierat (7) (ryc. 2), zajezdnia na wozy (8). Zaznaczone je na planie sporządzonym na podstawie katastru przez Chałupskiego (1979) (ryc. 3).

Lokalizację tych budynków (gumno) potwierdza również naszkicowany przez Stefana Gumińskiego plan (ryc. 9). Do zabudowań folwarcznych należały także: kuźnia (11), stajnie (12), obora (13) i powozownia (14) położone w południowej stronie obszaru folwarcznego (ryc. 3).

Ryc. 3. Plan założenia dworsko-parkowego w Zalesiu wg Chałupskiego (Chałupski 1979: 161)

Na przedstawionym planie Chałupskiego (ryc. 3), na północ od potoku błędnie wyrysowany jest drugi ogród, co nie jest odzwierciedlone na planie katastralnym z 1875 r. (ryc. 1).

W zachodniej części zespołu (ryc. 1), przy drodze do Rzeszowa (obecnie u zbiegu ul. Łukasiewicza i Robotniczej), usytuowany był murowany dom rządcy tzw. Rygierówka (ryc. 1, 3, 4), a *vis-à-vis* kuchni dworskiej – drewniana cerkiew pw. Ucieczki do Egiptu Najświętszej Marii Panny (Świeboda 1998: 158).

Ryc. 4. Dom rządcy – lata 20. XX w. (zbiory Samuela Gumińskiego)

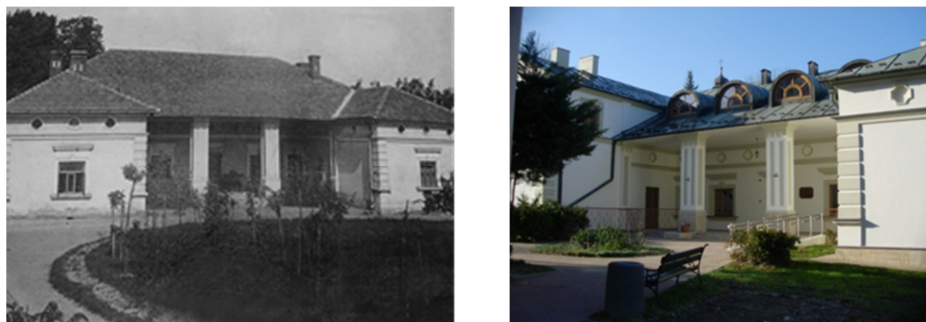

Ryc. 5. Murowana cerkiew od strony pastwiska – 1921 r. (zbiory Samuela Gumińskiego)

Ówczesny właściciel Ignacy Gumiński, syn Jana Gumińskiego, który zapisał się w pamięci mieszkańców Zalesia jako postępowy gospodarz, był również współfundatorem nowej cerkwi. Budowę rozpoczął w 1889 r., o czym informuje wyryty na cokole cerkwi rok (Samuel Gumiński 2005). Nową murowaną cerkiew greckokatolicką pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (ryc. 5) budowano w pobliżu starej drewnianej cerkwi, według planów przywiezionych z podróży po Bałkanach przez Ignacego (Samuel Gumiński 2005).

W tym samym okresie, na miejscu starej kuchni dworskiej, położonej przy drodze, po wschodniej stronie cerkwi, rozpoczęto budowę nowego murowanego dworu, frontem skierowanego ku wschodowi (ryc. 6, 7). Główny korpus

dworu był prostokątny, parterowy, z dwoma prostopadłymi skrzydłami, z wejściem na osi i otwartym podcieniem, wspartym na dwóch filarach. W latach 20. ubiegłego wieku dwór rozbudowano, wznosząc piętro na południowym skrzydle (Samuel Gumiński 2005).

Ryc. 6. Frontowa elewacja dworu: po lewej 1909 r. (zbiory Samuela Gumińskiego); po prawej 2016 r. (Fot. E. Stompor-Chrzan)

Ryc. 7. Roman Gumiński przed frontową elewacją – koniec lat 30. XX w. (zbiory Samuela Gumińskiego)

Pierwszym ogrodem zajmowała się żona Ignacego Gumińskiego – Bronisława z d. Nadachowska. *Wiele drzew i krzewów było przez nią posadzonych, głównie w okresie pomiędzy 1870 a 1890* – informuje Roman Gumiński (2005). Na terenie położonym na północ od dworu, na prawym brzegu potoku Młynówka (obecnie Matysówka) zakłada ona pod koniec XIX w. tzw. drugi ogród – dzisiejszy park na Zalesiu.

Wiarygodną kompozycję ogrodu pierwszego i drugiego w okresie międzywojennym, opisuje w korespondencji z autorką Roman Gumiński. Informuje on, że od wschodniej strony dworu był *okrągły gazon i otoczony starannie graczonym objazdem, a w odległości około 40 metrów od dworu rosły na nim dwa potężne drzewa sosna wejmutka i lipa, a w środku gazonu znajdowały się klomby z kwiatów* (ryc. 6). Według Stefana Gumińskiego – botanika (1987) na gazonie rosła brzoza a nie lipa. *Po północnej stronie gazonu, za otaczającą go ścieżką (objazdem) był szpaler róż, a za nim trawnik schodzący aż do rzeczki.* Na tym trawniku rósł:

tamariszek (*Tamarix*), kielichowiec (*Calycanthus*), oliwnik (*Elaeagnus*) i lilak (*Syringa*), a nad samym strumykiem występowały: bez czarny (*Sambucus nigra*) i lilaki (*Syringa*) (Gumiński 1987).

*Po wschodniej stronie gazonu, za ścieżką (objazdem) był trawnik obejmujący okrągły wygraczony plac, na którym rosły dwa stare drzewa: kasztan (*Aesculus* – kasztanowiec) i lipa (*Tilia*), pomiędzy którymi stał kamienny stół.* Stefan Gumiński (1987) uzupełnia informację Romana i dodatkowo wymienia jeszcze rosnące świerki, klony i jesiony posadzone przez Bronisławę Gumińską (babkę). *Trawniki otaczający ów plac ciągnął się dalej na wschód, przechodząc w sad zwany Sępiówką. Na jego północno-wschodniej części rosło szereg ozdobnych klonów i paklonów. Po południo-*

wej stronie gazonu rosły krzewy bzu i czeremchy, rozciągające aż po Sępiówkę. Po południowej stronie bzów i czeremch biegły żelazne ozdobne sztachety (ogrodzenie), przedzielone wysoką żelazną podwójną bramą. Od bramy ciągnęło się ogrodzenie zakręcając dalej łagodnym łukiem, otaczając dwór od zachodu. Zakończeniem tego ogrodzenia była podwójna brama wjazdowa (ryc. 8) (R. Gumiński 2005).

Ryc. 8. Brama wjazdowa i ogrodzenie od zachodniej strony dworu (zbiory Samuela Gumińskiego)

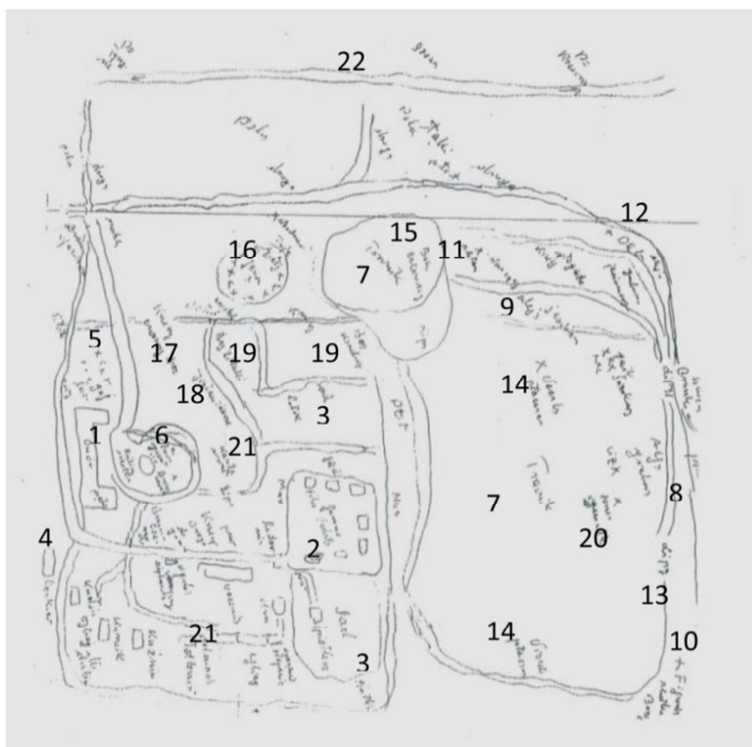
Po zachodniej stronie, pomiędzy dworem a sztachetami był tylko wąski pasek trawnika. Natomiast po stronie północnej dworu był nieduży trawnik, na którym rosły brzozy (gaik), otoczone rzędem starannie strzyżonego ligustru.

Wspomnienia Romana Gumińskiego o drugim ogrodzie są cenną informacją dla istniejącego parku na Zalesiu. Opis szaty roślinnej w drugim ogrodzie uzupełniają wiadomości pochodzące z listu Stefana Gumińskiego (brata ostatniego właściciela – Romana Gumińskiego) do Izabeli Miczyńskiej oraz wykonany przez niego w 2003 r. odręczny szkic planu założenia dworsko-parkowego (ryc. 9).

Przedstawiony szkic założenia dworsko-parkowego z 2003 r. (ryc. 9), pomimo zaistniałych zniekształceń przestrzennych w terenie i związanego z tym nieprawidłowego zaznaczenia rosnących roślin (szczególnie dotyczy to ogrodu drugiego), stanowi źródło uzupełniające opis ogrodu pierwszego i drugiego.

Drugi ogród był nieco większy od pierwszego i w nim mieściły się trzy aleje. Obecna powierzchnia parku – to 1,6534 ha (Wypis z rejestru gruntu). Aleja grabowa (ryc. 10), biegła wzdłuż północnej granicy ze wsią, od bramki położonej naprzeciw szkoły powszechnej do małej górki, na której rosły bardzo stare lipy. Ta aleja była całkowicie prosta i dosyć szeroka. W 1941 r., w czasie przetrzucania przez Niemców wojsk z Jugosławii i Grecji na granicę z Sowietami, w Zalesiu został zakwaterowany oddział wyposażony w osły i muły. Niemieccy żołnierze przywiązali je do drzew w alei grabowej. Zwierzęta obgryzły korę drzew w wyniku czego, cała aleja uległa zniszczeniu. Poza tym ubytkiem, wszystkie drzewa i krzewy rosnące w parku

były utrzymane w dobrym stanie, aż do wypędzenia mnie z domu w jesieni 1944 r. Fakt ten potwierdza również Samuel Gumiński (2005).

Ryc. 9. Plan założenia dworsko-parkowego w I połowie XX w. – szkic wykonany przez Stefana Gumińskiego w 2003 r. (Wydział Ekonomii, UR).

Oznaczenia na planie: 1) dwór; 2) gumno; 3) sad; 4) cerkiew; 5) brzoźowy gaik; 6) okrągły klomb z roślinami ozdobnymi; 7) trawnik; 8) aleja grabowa; 9) aleja jesionowa; 10) figura Matki Boskiej; 11) platan klonolistny; 12) dąb; 13) lipy – altana; 14) wierzba płacząca; 15) buk czerwony; 16) jesion wyniosły odm. zwisająca otoczony klonami jesionolistnymi, odm. białopstra; 17) krzewy czarnego bzu; 18) krzewy jaśminowca; 19) krzewy lilaka; 20) sosna wejmutka; 21) kasztanowiec; 21) południowa część folwarku z kuźnią, stajniami, oborą i powozownią (14); 22) droga do Rzeszowa (północ) i Tyczyna (południe)

Druga aleja jesionowa łączyła się z grabową pod małym kątem i biegła pomiędzy dwoma trawnikami, na których rosły różne drzewa do największego niezpełnione kolistego trawnika. Również ta aleja była prosta. Trzecia aleja, nieco łukowata, biegła wzdłuż północno-zachodniej granicy ze wsią. Tworzyły ją drzewa mieszane – jesiony, buki i dęby.

W przedłużeniu alei grabowej, ale już poza górką, przy nieco zakręcającej w tym miejscu granicy parku, stała figurka Matki Boskiej (ryc. 11). Figura została ufundowana przez Bronisławę Gumińską w 1904 r. Na postumencie umieszczony był napis: „Królowo Polski Zbaw Lud Twój”, pod nim orzeł a poniżej skrzyżowane kosy (Samuel Gumiński 2005).

Obecnie figura usytuowana jest w północno-zachodnim narożu parku. Została przeniesiona i pomalowana farbą olejną przez mieszkańców Zalesia.

Ryc. 10. Aleja grabowa – park w Zalesiu (zbiory Samuela Gumińskiego)

Ryc. 11. Figura Matki Boskiej: po lewej – lokalizacja za górką (zbiory Samuela Gumińskiego); po prawej – obecna lokalizacja w północno-zachodnim narożu parku (Fot. E. Stompor-Chrzan)

Na dużym trawniku, rósł jesion płaczący (*Fraxinus excelsior* 'Pendula' – jesion wyniosły 'Pendula'), (ryc. 12a), otoczony klonami o pstrych liściach (klon jesionolistny – *Acer negundo*).

Ryc. 12a. Drzewa rosnące w parku na Zalesiu – stan z 2004 roku: jesion wyniosły 'Pendula' (*Fraxinus excelsior* 'Pendula') (Fot. E. Stompor-Chrzan)

Ryc. 12b. Drzewa rosnące w parku na Zalesiu – stan z 2004 roku: platan klonolistny (*Platanus acerifolia*) (Fot. E. Stompor-Chrzan)

Po północno-wschodniej stronie dużego trawnika, na drugim ogrodzie, rósł szczepiony dekoracyjny różowy kasztan i srebrny dosyć młody świerk. Było też kilka wysokich klombów z lilakami i jaśminami.

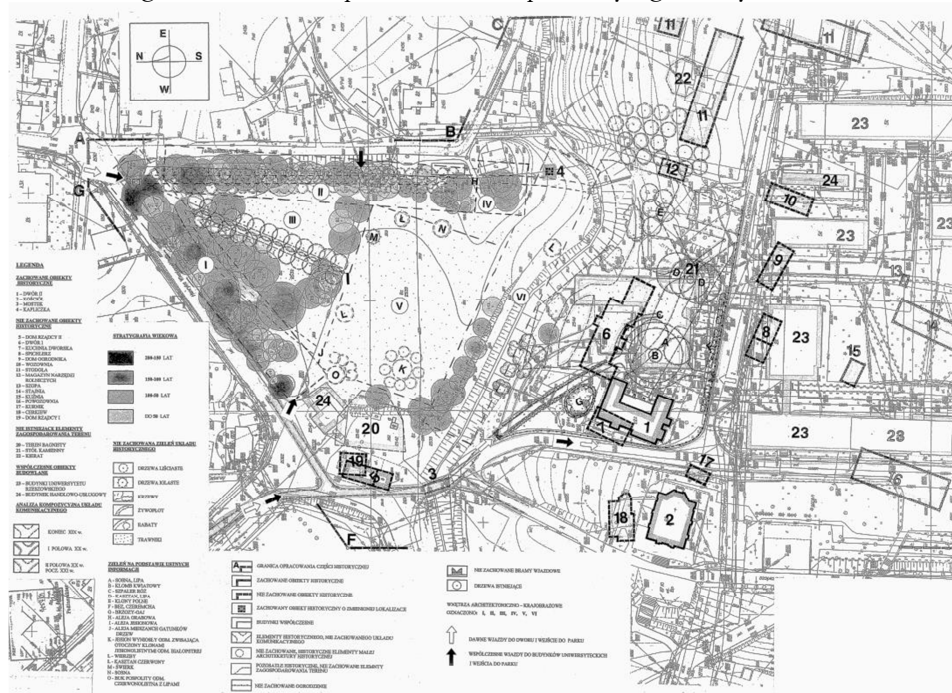
Ryc. 13. Wnętrze parku w latach 20. XX wieku (zbiory Samuela Gumińskiego)

Stefan Gumiński wspomina o rosnącym w parku płatanie klonolistnym, który przetrwał do dzisiaj (ryc. 12b). Ponadto wymienia rosnące w parku okazy wierzb płaczących, buka czerwonego i modrzewia. Lokalizację tych drzew, można prześledzić na naszkicowanym planie parku (ryc. 9). Pomimo zaistniałych na planie pewnych zniekształceń przestrzennych parku, opisane przez R. Gumińskiego, drzewa rosnące w ogrodach są czytelnie zaznaczone na szkicu. Większość z nich rosła na płaszczyźnie dużego, drugiego trawnika.

Park (ogród pierwszy i drugi) był starannie pielęgnowany przez ogrodnika Hiacynta Perlowskiego, któremu pomagali czterej pracownicy. Od czasu kryzysu gospodarczego, na początku lat trzydziestych, moi rodzice musieli ograniczyć wydatki. Odbiło się to na pielęgnacji drugiego ogrodu. Pierwszy ogród był do końca starannie pielęgnowany, ale na drugim ogrodzie ścieżki przestały być regularnie plewione i gracowane. Również trawniki były koszone na pierwszym ogrodzie, a na drugim koszone dwa lub trzy razy na rok.

Obecny stan założenia dworsko-parkowego

W 1944 r. majątek objęty został reformą rolną i upaństwowiony. W tym okresie zaszły największe zmiany. Kompozycja parkowa uległa częściowemu zniszczeniu. Po II wojnie światowej w parku (drugi ogród) nie przetrwały m.in.: aleja grabowa (drzewa wymarły zimą 1944 r.) (R. Gumiński 2005), aleja jesionowa, kasztanowiec czerwony, kasztanowce szczepione, klony jesionolistne, buk czerwony, wspomniane drzewa iglaste oraz zieleń przed dworem (pierwszy ogród) (ryc. 14).

Ryc. 14. Historyczny układ założenia dworsko-parkowego w Zalesiu nałożony na współczesny plan uniwersyteckiego kampusu (oprac. E. Stompór-Chrzan, 2005)

Oznaczenia na planie:

Zachowane obiekty historyczne: 1) dwór z końca XIX w. – obecnie Dziekanat Wydziału Biologiczno-Rolniczego; 2) cerkiew z końca XIX w. – obecnie kościół rzymsko-katolicki pw. Wniebowzięcia NMP; 3) mostek; 4) kapliczka. **Nie zachowane obiekty historyczne:** 5) dom rządcy II; 6) dwór z XVIII w.; 7) kuchnia dworska; 8) spichlerz; 9) dom ogrodnika; 10) wozownia; 11) stodoła; 12) magazyn na narzędzia i sad; 13) szopa; 14) stajnia; 15) kuźnia; 16) powozownia; 17) kurnik; 18) drewniana cerkiew; 19) dom rządcy I. **Nie istniejące elementy zagospodarowania terenu:** 20) teren bagnisty; 21) stół kamienny; 22) kierat. **Współczesne obiekty budowlane:** 23) budynki Uniwersytetu Rzeszowskiego; 24) budynek handlowo-usługowy. **Zieleń:** A) sosna, lipa; B) klomb kwiatowy; C) szpaler róż; D) kasztanowiec, lipa; E) klon polny; F) lilak, czeremcha; G) brzozy – gaj; H) aleja grabowa; I) aleja jesionowa; J) aleja z mieszanych gatunków drzew liściastych; K) jesion wyniosły 'Pendula' otoczony klonami jesionolistnymi odm. białopstrej; L) wierzba płacząca; Ł) kasztanowiec czerwony; M) świerk; N) sosna wejmutka; O) buk pospolity odm. czerwolistna z lipami.

Ubytek drzew wynikał z ogólnej dewastacji założenia, w tym w parku, między innymi ze samowolnego wycinania drzew na opał przez mieszkańców Zalesia (Pałka 2005), jak i ze szkód powodowanych przez silne wiatry. Powojenni użytkownicy parku w latach 60. i 70. ubiegłego wieku, uzupełniali drzewostan pojedynczymi nasadzeniami lip, klonów i topoli (Wójcik i Gajdek 2016: 55). Jeszcze w 2004 r. (inwentaryzacja autorki) w alei zachodniej występowały dęby, jesiony, lipy, robinie, a w centralnej części mniejszego trawnika – platan, lipy, jesiony i brzozy. W południowej części parku nad potokiem rosły wierzby, lipy, klony, a na kopcu w południowo-wschodnim narożu parku – 3 lipy. Płaszczyznę drugiego – dużego trawnika (nad potokiem) przekształcono w boisko do piłki nożnej (ryc. 15).

Ryc. 15. Park na Zalesiu – boisko do piłki nożnej (Fot. E. Stompor-Chrzan)

Zniszczenia w parku wyrządzają także przechodzące nad Zalesiem wichury. Bardzo duże straty w drzewostanie parkowym odnotowano w sierpniu 2014 r. (ryc. 16). Zniszczonych zostało wówczas około 30 drzew o znacznych obwodach pni (Wójcik i Gajdek 2016: 59).

Ryc. 16. Połamane drzewa w parku po przejściu nad Zalesiem nawałnicy 13/14.08.2014 r. (Fot. T. Olbrycht)

Park od założenia (koniec XIX w.) do lat 80. XX w. był nieogrodzony (Samuel Gumiński 2005). Obecne ogrodzenie zostało założone przez ówczesnego użytkownika – Akademię Rolniczą. Teren parku jest ogrodzony od zachodu, północy i wschodu metalowymi podłużnymi przesłami, osadzonymi między ceglanyimi słupkami (ryc. 17).

Ryc. 17. Współczesne ogrodzenie parku (Fot. E. Stompor-Chrzan)

Nie zachowały się również następujące części założenia: pierwszy ogród, sad i zabudowania folwarczne. Na ich miejscu wybudowane zostały uczelniane budynki: domy studenckie i budynki dydaktyczne. Nie przetrwały również elementy dawnego ogrodzenia i bramy wjazdowej (ryc. 14).

W latach 60. ubiegłego wieku na terenie pierwszego ogrodu posadowiono fundamenty pod budowę nowej szkoły podstawowej (Gajdek i in. 2016: 174). Obszar został częściowo zniwelowany, a rosnące tam drzewa i ogrodzenie zniszczone. Częściowo na fundamentach szkoły i miejscu pierwszego ogrodu wybudowano budynek dydaktyczny w kształcie litery L, tzw. Laboratorium – obecnie budynek D3 (oddany do użytku w 1984 r.), (Wójcik i Gajdek 2016: 55). Również na obszarze dawnych zabudowań folwarcznych (na południe od dworu) zostały wybudowane uczelniane budynki (ryc. 14).

W dworze początkowo mieściła się szkoła podstawowa, poczta, biblioteka a następnie mieszkania. Zdeprawowany dwór Gumińskich został w latach 1982-1984 poddany kapitalnemu remontowi i wykorzystywany jest odtąd jako obiekt administracyjno-biurowy. Po remoncie w obiekcie od 80. lat do 2001 r. pomieszczenia zajmowała administracja Wydziału Ekonomii, początkowo Filii AR (1987-1993),

a następnie Akademii Rolniczej w Krakowie. Po utworzeniu Uniwersytetu Rzeszowskiego (2001 r.) do chwili obecnej mieścił się tu dziekanat Wydziału Ekonomii, a następnie Wydziału Biologiczno-Rolniczego (Gajdek i in. 2016).

Po wojnie na parterze budynku dawnej rządówki, mieścił się sklep przemysłowo-spożywczy, a na piętrze dwa mieszkania. Dom rządcy położony tuż przy jezdni (dawniej przy drodze do Rzeszowa) nie istnieje – został rozebrany w 2004 r., a pozostawiony po nim plac został przekształcony w postojowy plac dla autobusów i taxi.

Podsumowanie

Dzisiejszy park na Zalesiu w Rzeszowie, ulegający stopniowo zagładzie, powinien być w niedalekiej przyszłości przedmiotem rewaloryzacji. W tym celu należałoby podjąć działania zmierzające do przywrócenia układu kompozycyjno-przestrzennego parku z I połowy XX w., dostosowując go do bieżących potrzeb użytkowników. Odtworzenie faktycznego wizerunku, niemal w identycznej formie jak przed laty, jest możliwe dzięki zebranych materiałom źródłowym pochodzących z archiwum rodzinnego Gumińskich i szczegółowym opisom układu kompozycyjnego zaleskiego parku zawartym w niniejszej pracy. Zamieszczone w artykule informacje stanowią cenne źródło badawcze, pozwalające na uzyskanie pierwotnego układu parku. Obiekt ten po rewaloryzacji może stać się atrakcyjnym miejscem do wypoczynku dla mieszkańców Rzeszowa.

Bibliografia

- Chałupski J. (1979). *Obiekty mieszkalne służby dworskiej na Podgórzu Rzeszowskim*. Warszawa: Ośrodek Inf. PP Pracownia Konserwacji Zabytków.
- Czopek S. (1994). *O pradziejach Rzeszowa raz jeszcze*. [w:] *Z przeszłości Rzeszowa*. Mat. Konf. Nauk. „W 640-lecie lokacji miasta, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, 12-13 październik, Rzeszów.
- Gajdek A., Wójcik A., Stompor-Chrzan E. (2016). *Zaginione dwory – zespół dworsko-parkowy na Zalesiu w Rzeszowie* [w:] *Жовква крізь століття*. Випуск 4. (ред.) Степанович В., Бевз М., та інші. Львів: вид. Растр – 7, с. 164-182.
- Gliwa A. (2011). *Zalesie*. [w:] Draus J., Zamoyski G. (red.). *Encyklopedia Rzeszowa*. Rzeszów: Mitel.
- Gross A., Guranowski L. (1960). *Polski słownik biograficzny*, t. IX/I, z. 40, Warszawa: PAN.
- Gumiński R. (1992). *Gumiński Jan*. [w:] Leskiewiczowa J. (red.). *Ziemiańskie Polscy XX wieku. Życiorysy*. Warszawa: Inst. Hist. Pol. AN – Archiwum rodziny polskiej.
- Gumiński R. (1992). *Gumiński Kazimierz*. [w:] Leskiewiczowa J. (red.). *Ziemiańskie Polscy XX wieku. Życiorysy*. Warszawa: Inst. Hist. Pol. AN – Archiwum rodziny polskiej.
- Gumiński R. (1992). *Gumiński Roman*. [w:] Leskiewiczowa J. (red.). *Ziemiańskie Polscy XX wieku. Życiorysy*. Warszawa: Inst. Hist. Pol. AN – Archiwum rodziny polskiej.
- Gumiński R. (1992). *Gumiński Stefan*. [w:] Leskiewiczowa J. (red.). *Ziemiańskie Polscy XX wieku. Życiorysy*. Warszawa: Inst. Hist. Pol. AN – Archiwum rodziny polskiej.
- Kiryk F., Mateszew S. (1973). *Zarys dziejów Tyczyna do roku 1772*, [w:] Kowalski T. (red.). *600 lat Tyczyna (1368-1968)*. Rzeszów: Tow. Przyjaciół Nauk.
- Malak F. (1996). *Dzieje parafii Tyczyn*. Tyczyn: Zarząd Gminy i Miasta Tyczyn.
- Malak F. (1997). *Dzieje parafii Słocina*. Krasne: Parafia Słocina, Urząd Gminy Krasne.
- Malczewski J. (1989). *Obecnie dzielnice Rzeszowa, niegdyś przedmieścia i wsie podmiejskie*. Rzeszów: Woj. Ośr. Inf. Turystycznej w Rzeszowie.
- Marcinowski M. (2003). *To wszystko działo się w Zalesiu. cz. I, Moje rodzinne Zalesie*, Rzeszów: FOSZE.

- Świeboda J. (1998). *Życie religijne*. [w:] Kiryk F. (red.). *Dzieje Rzeszowa*. t. II, Rzeszów KAW.
- Wójcik A., Gajdek A. (2016). *Zespoły dworsko-parkowe po 1945 roku. Wpływ zmian społeczno-gospodarczych na kompozycję parku na Zalesiu*. *Topiarus. Studia Krajobrazowe*. 2(3), 51-65.

Źródła i dokumenty

- Akta Sądu Obwodowego w Rzeszowie „Gumiński Johann”. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zesp. 18, syg. 64.
- Akta Stanu Cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Słocinie. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zesp. 1114, syg. 6.
- Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa. *Rzeszów – Zalesie, Nr A-1007, KL.I.5340/10/78*. Państwowa Służba Ochrony Zabytków.
- Kataster gruntowy. *Mapa katastralna – Zalesie 1875.*, sekcja 6, Zespół 1313, syg. 3889. Archiwum Państwowe, Rzeszów.
- Korespondencja prof. Stefana Gumińskiego (brata Romana) z dr Izabelą Miczyńską (byłym pracownikiem naukowo-dydaktycznym Akademii Rolniczej w Krakowie). (1987).
- Korespondencja Romana Gumińskiego (ostatniego właściciela Zalesia) z Ewą Stompór-Chrzan. (2005).
- Plan założenia dworsko-parkowego w I połowie XX w. – szkic wykonany przez Stefana Gumińskiego w 2003 r.
- *Protokół parcelowy Zalesia 1895-1950*. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zesp. 1313, syg.785.
- *Wypis z rejestru gruntów. 2005*. Woj. Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, Rzeszów.
- Wywiad z dr. Samuelem Gumińskim w 2005 r.
- Wywiad z mieszkańcem Zalesia Kazimierzem Pałąką, woźnicą dworskim w 2005 r.